
Qo'qon davlat pedagogika instituti

Ключевые слова: современный Туркестан, А. Фитрат, образование, молодежь, наука, школы нового метода.

Key words: modern Turkestan, A. Fitrat, education, youth, science, new method schools.

Adabiyotlar tahlili. Jadidlarning oila va xotin – qizlar masalalariga qaratilgan ijtimoiy-axloqiy qarashlari va konseptual fikrlari ifodalangan merosini o‘rganish

xususan, xorijiy olimlar amerikaliklar Adib Xolid,[6] E.Olvort, [7.] germaniyalik I.Baldauf [8], kabi sharqshunos, tarixchi olimlar tomonidan olib borilgan. Jadidchilik harakatining namoyondalari ijodi, ularning ilmiy merosiga mansub asarlarning tadqiqi mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlarida R.Hodizoda, [9] kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Ta'kidlash lozimki, yuqoridagi mualliflar asosan jadidlarning badiiy, dramatik asarlari, jamiyat tarixiga bag'ishlangan risolalari, kitoblari va ijtimoiy-siyosiy faoliyati mazmunini tahlil qilaganlar. Shuningdek, O'zbekistonlik faylasuf olimlaridan J.Ya.Yaxshilikov, [10] G.Mahmudova, [11] Sh.Madaeva, [12] M.Nurmatova, [13] D.Amridinova [14] ilmiy tadqiqot ishlarida jadidlarning ijtimoiy, ma'naviy hayot masallariga bag'ishlangan tadqiqotlari, o'zbek jamiyatining rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tanqidiy qarashlari, jamiyat taraqqiyotiga yo'naltirilgan konseptual fikrlari mazmuni mustaqil yondoshuv asosida o'rganilgan.

Metodlar. Maqolani nashrga tayyorlashda, ilmiy manbalardan foydalanishda, materiallarni tizimlashtirishda va xulosalarni umumlashtirish jarayonida falsafiy tadqiqotning tarixiylik, tanqidiylik, analiz, sintez metodlaridan foydalanildi. Maqolaning metodologik asosini O'zbekiston Respublikasi Prezident Sh.M.Mirziyoev asarlari, Farmonlari, davlatimiz rahbarining "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida bayon qilingan konseptual g'oyalar tashkil qiladi. Shuningdek Samarqand jadidchilik xarakati namoyondalarining ijtimoiy-ma'naviy qarashlari, fikrlarini tahlil qilish, mustaqil xulosalar chiqarish uchun, monografik tadqiqotlar, respublika miqyosida o'tkazilgan ilmiy -amaliy konferensiyalar materiallari, ilmiy maqolalar, xorijlik olimlar asarlaridan foydalanildi. Shuningdek jamiyat taraqqiyotining yangi davrida ommaviy axborot vositalari, jumladan internetda e'lon qilinayotgan, jadidchilik harakatining turli qirralari mazmunini ochib berishga qaratilgan fikrlar, O'zbekistonlik va xorijdagi faylasuflar, tarixchilar, adabiyotchilarning fikr-mulohazalaridan foydalanildi.

Olingan natijalar. Ushbu maqolada Abdurauf Fitrat ta'limotining ta'lim-tarbiya mavzulariga oid qarashlari chuqur o'rganilib, oila dinamikasi va xotin-qizlar masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Abdurauf Fitratning asarlari, ayniqsa, ta'limning oilada muhim ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor qaratadi. Uning g'oyalari xotin-qizlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, bilimli va barkamol avlodlarni tarbiyalashda bilimli onalarning muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishga bo'lgan bunday e'tibor bilimli va taraqqiy etgan jamiyat qurish maqsadi bilan rezonanslashadi. Shuningdek, maqolada ayollarning kelajak avlodlarning axloqiy va intellektual rivojlanishidagi asosiy rolga katta ahamiyat beriladi. A. Fitratning fikr-mulohazalari xotin-qizlarning onalik va tarbiyachi sifatidagi fazilatlar bilan farzandlariga qadriyatlar va bilimlarni singdirishda katta ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Fitrat o'gitlari

ayollarning ta'lim-tarbiyasiga, ularning tarbiyachi roliga ustuvor ahamiyat berish orqali ma'rifatli va ijtimoiy jihatdan yuksak rivojlangan jamiyatga yo'l ochadi. Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning oila va xotin-qizlar masalasiga katta e'tibor qaratgan tarbiyaviy merosi jamiyatning intellektual va ma'naviy yuksalishiga qanchalik chuqur ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan. Uning ta'limotlari ta'lim orqali ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishni targ'ib qiladi va ularning kelajakni shakllantirishdagi bebaho rolini tan oladi. Ushbu qarash nafaqat bilimli, balki ma'naviy jihatdan ham mustahkamlangan jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan yuqori maqsad bilan mos keladi. Jadidchilik harakatining falsafa fani doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma'rifiy, axloqiy, ma'naviy va estetik jihatlari Abdurauf Fitratning milliy uyg'onish va iqtisodiy yuksalish konsepsiyasi, ya'ni moddiylashuvining iqtisodiy, ma'rifiy, intellektual asoslarini o'zining asarlarida ochib bergan.

Muhokama. Abdurauf Fitrat yosh avlod tarbiyasini millat tarbiyasiga tenglashtirib, «tarbiya millat onasi» degan g'oyani ilgari suradi. Yosh avlod tarbiyasida onaning asosiy o'rni to'g'risida quyidagicha ta'rif bergan: «Tarbiya axloqiyalari maktabdan ko'ra ko'proq muhtarama onalar quchog'ida axtarilmog'i kerakdur. Bolalarimizni matlub darajada adablik va tarbiyatlik qilmoq xoxishida onalarimizni «ilmi tarbiya al-atfol»dan bahrador etmog'imiz darkor. Bolalarimiz inson bolalari kabi bo'lsinlar desak, eng avval boshlab, onalarimizni tarbiya va ta'lim eta oling. Yo'qsa bolalardan, maktablardan momil bo'lgan foyda husula kelmas»[15]. Bundan ko'rinib turibdiki, jadidlar oilada bola tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi ayollar ham o'qib, bilim olishlari kerakligin uqtiradilar. Farzandlar tarbiyasida ayollarning aql-zakovoti, tarbiyasi haqida fikr yurita turib A.Fitrat «xotunlarni o'qitmoq va ularning aqillarin jilo bermak va erlari birla yaxshi muomilalar qilmoq va bolalarini tarbiyat qilmoq albatta zarurdir..»[16] deb fikr mulohaza bildirib o'tadi. Fikrga qo'shimcha qilib aytishimiz joizki, har bir farzand ertangi kunimizning davomchilari. Ularning kelajagi esa biz, kattalarga bog'liq. Shunday ekan, ularga Mustaqil O'zbekiston tanlagan eng to'g'ri va eng adolatli yo'ldan adashmaslikni qancha erta o'rgatsak, shuncha yaxshi natijaga erishamiz. Chunki oilada shakllangan ma'naviy muhit bir umr insonning yashash tarziga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababdan Fitrat «Oila» asarini yaratishni maqsad qiladi. Asar mazmun va mohiyatiga ko'ra to'la axloqiy-ma'naviy g'oyalarga asoslangan bo'lib, agar yosh avlodni ushbu asar ta'sirida tarbiya qilsak, hech qachon ma'naviy tahdidlarga bo'yin egmasligiga asarni o'qish davomida amin bo'lamiz. Abdurauf Fitrat o'zining «Oila» asarida oilani boshqarish tartiblari, ota-onaga hurmat, farzand tarbiyasi va shu kabi [15] jamiyat hayotida muhim bo'lgan masalalar xususida to'xtaladi. Shu o'rinda yosh-avlodni tarbiyalashda oilaning vazifalari xususida fikr yuritish o'rinli bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- oilada sogʻlom ijtimoiy muhitni shakllantirish – ota-ona va farzand oʻrtasida bir-birlariga mehribon, gʻamxoʻr boʻlishini taʼminlaydi;
- oilada huquqiy tarbiyani shakllantirish – oila aʼzolari oʻrtasida oʻz huquq va burchlarini anglash va ularga rioya qilishni taʼminlaydi;
- oilada farzandlarda chuqur dunyoviy bilimni shakllantirish – ularni maʼrifatli, maʼnaviyatli boʻlib kamol topishini taʼminlaydi;
- oilada erkinlik muhitini shakllantirish – farzandlarni mustaqil fikrlashni yuzaga keltiradi, natijada har qanday ijtimoiy muammoga echim topa oladigan shaxsni kamol topdiradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, jismonan va ruhan sogʻlom, maʼnan barkamol avlodni voyaga etkazishda oila institutining, undagi tarbiyaning oʻrni beqiyos. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev Oʻzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi maʼruzasida: “Bugungi tez oʻzgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari koʻrilmagan turli yovuz xavfxatarlarga ham duchor qilmoqda. Gʻarazli kuchlar sodda, gʻoʻr bolalarni oʻz otaonasiga, oʻz yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin boʻlmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitda biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-koʻy bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qoʻliga berib qoʻymasdan, ularni oʻzimiz tarbiyalashimiz lozim” [3], deya taʼkidlagan edi. Shuni alohida tilga olish lozimki, oila institutining mamlakatimiz ijtimoiy hayotidagi ahamiyatini toʻgʻri anglab, Oʻzbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbuslari va rahnamoligida “Oila” konsepsiyasining yaratilishi, “Ona va bola” Davlat dasturi qabul qilinishi, shuningdek, 1998-yil “Oila yili” deb eʼlon qilinishi, oilaviy munosabatlarni tartibga solish maqsadida Oila kodeksining qabul qilinishi, oilalardagi itimoiy-maʼnaviy muhitni oʻrganish, muammolarni aniqlash va vaqtida bartaraf qilish maqsadida ilk bor “Oila” ilmiy-amaliy markazining tashkil etilishi –oilani muqaddas qadriyat sifatida eʼzozlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, oilaning mustahkamligi va barqarorligini taʼminlash, oila aʼzolarining huquqiy savodxonligini oshirish masalalarida davlatimiz tomonidan alohida ahamiyat va gʻamxoʻrlik qilinayotganligini namunasidir. Mustaqil Oʻzbekistonda jamiyatni tubdan yangi asosda qurish va uni har tomonlama rivojlantirish xalqning dunyoqarashi, maʼnaviyati jamiyatda oila va xotinqizlar masalalari bilan ham bevosita bogʻliqdir. Agar biz masalaga shu nuqtai nazardan yondashadigan boʻlsak, oila va xotin –qizlar masalalari Turkiston jadidlarining ijodida yaqqol oʻz ifodasini topganligini koʻrishimiz mumkin. Jadidlar oila va xotin –qizlarimizni maʼrifatli, yaʼni jamiyatda taʼlim-

tarbiyali va savodxon bo'lish orqali ularning ma'naviy yuksalishiga erishishi mumkinligi g'oyasini ilgari surdilar.

Xulosa. Zero, XXI asr insoniyat tarixida yangi bir davrni – sivilizasiyamiz oldida turgan barcha muammolarni va ziddiyatlarni yuksak ma'naviyat, teran aql – idrok, bilim va tafakkur kuchi, o'zaro hurmat va kelishuv yo'li bilan hal qilinishi ustuvor bo'lgan davrni boshlab berdi. Bir so'z bilan aytganda, yangi asr bizning oldimizda turgan barcha muammolarni oqilona hal etishning o'ziga xos yo'lini ko'rsatib turibdi. Bugungi farovon hayotimiz ham, yorug' kelajagimiz ham ayollarga bog'liq. Agar xalqimiz bizdan rozi bo'lishini xohlasak, avvalo, mo'tabar onalarimiz, opasingillarimiz uchun munosib turmush sharoitlari yaratishimiz kerak. Ona rozi bo'lsa, oila rozi bo'ladi, oila rozi bo'lsa, jamiyat rozi bo'ladi, – dedi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev. [2] Shu bois, bugungi kunda erkin fuqarolik jamiyatimizda xotin-qizlarimizning oilada tazyiq va zo'ravonlikdan himoyalinishiga qaratilgan chora–tadbirlar amalga oshirilmoqda. Oilalarni mustahkamlash, farzand tarbiyasida ota-onaning mas'uliyatini oshirish ham bugungi kundagi dolzarb masalalardan.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. -Toshkent.: "O'zbekiston", 2021 yil, 464 bet
2. Mirziyoev Sh.M. Xotin-qizlar uchun ulkan imkoniyatlar belgilandi // Xalq so'zi, 01.03.2022 y <https://xs.uz/uzkr/>
3. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" mavzusidagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi, 2016-yil 8-dekabr. Educational Research in Universal Sciences ISSN: 2181-3515 VOLUME 2 | SPECIA
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning «O'qituvchi va murabbiylar kuni»ga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi// Ma'rifat gazetasi, 2020-yil, 30-sentyabr soni.
5. Adeeb Khalid. Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. The USA. 2021. 576 pages.
6. Edward A. Allworth. Evading Reality: The Devices of 'Abdalrauf Fitrat, Modern Central Asian Reformist. Boston.: Brill Leiden. 367 pages.

PEZIOME

Ushbu maqolada oila, xotin-qizlar muammolari Turkiston jadidlarining asarlari asosida tahlil qilingan. A.Fitrat, Hoji Muin ma'naviy merosida xotin – qizlarimizning yangi usuldagi maktablarda ilm olishi, farzand tarbiyasi borasidagi qarashlari, ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarining mazmuni, mohiyati va konseptual ahamiyati yoritib berilgan.

PEZIOME

В данной статье проблемы семьи и женщины анализируются на основе произведений туркестанских джадидов. В духовном наследии А. Фитрата, Хаджи Муина освещены содержание, сущность и концептуальное значение обучения наших жен и дочерей в новых школах, взгляды на воспитание детей, духовно-просветительские идеи.

SUMMARY

In this article, the problems of family and women are analyzed on the basis of the works of Turkestan jadids. In the spiritual heritage of A. Fitrat, Haji Muin, the content, essence and conceptual importance of our wives and daughters' education in new schools, views on child education, spiritual and educational ideas are highlighted.